

Uwarunkowania niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży w kontekście dysfunkcyjności współczesnej rodziny. Doniesienia z badań

MICHAŁ KRANĆ*

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Abstrakt: Analizując niedostosowanie społeczne współczesnej młodzieży niezbędna jest diagnoza ich sytuacji rodzinnej. W poszukiwaniu aktualnych uwarunkowań zaburzeń adaptacyjnych dziecka niezbędna jest analiza zarówno współczesnych makrospołecznych problemów społecznych, zmian aksjologicznych procesu wychowania i socjalizacji jak i mikrospołecznych koncepcji wychowania w rodzinie. W niniejszym artykule analizowane są postawy rodzicielskie, które mogą być przyczyną zaburzeń adaptacyjnych współczesnej młodzieży.

SŁOWA KLUCZOWE: niedostosowanie społeczne, rodzina dysfunkcyjna, postawy rodzicielskie, dziecko

Conditions of social maladjustment of children and adolescents in the context of dysfunctionality of today's family. Research reports

Summary:

When analyzing the social maladjustment of contemporary youth, it is necessary to diagnose their family situation. In the search for current conditions of child's adaptation disorders, it is necessary to analyze both contemporary macrosocial social problems, axiological changes in the process of upbringing and socialization, as well as microsocial concepts of upbringing in the family. This article analyzes parental attitudes that may cause adaptation disorders in contemporary youth.

KEY WORDS: social maladjustment, dysfunctional family, parental attitudes, child

1. Wprowadzenie

Niedostosowanie społeczne młodzieży jest jednym z podstawowych problemów współczesnego wychowania. Oprócz czynników środowiskowych w wychowaniu dzieci i młodzieży istotną rolę w procesie rozwoju osobniczego jednostki odgrywają czynniki biopsychiczne, dziedziczne bądź wrodzone (Makowski, 1994).

Zgodnie z linią rozwojową niedostosowania społecznego ucznia w powiązaniu z jego specyficznymi trudnościami dydaktycznymi (Wysocka, 2008) i znacznym zaniedbaniem ze strony środowiska rodzinnego oraz brakiem odpowiednich wczesnych interwencji psychopedagogicznych – naturalną tego konsekwencją są inne trudności, takie jak: brak kompetencji społeczno-moralnych, brak umiejętności szkolnych czy brak zainteresowań edukacyjnych.

Dodatkowo problem ten pogłębiają specyficzne trudności uczenia się, a mianowicie dysleksja, dysortografia i dysgrafia. Jednak nie oznacza to wcale, że ta droga rozwojowa jest jednorodna, gdyż istnieje odsetek uczniów z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego z uwagi na niedostosowanie społeczne, którzy wykazują przeciętny i wysoki zasób umiejętności szkolnych (40%) lub przeciętny poziom kompetencji społeczno-moralnych (32%) (Kranc, 2018-). Chodzi tu raczej o dostatecznie wczesną interwencję służb pomocowych i systemu kierowania nieletnich, która zapobiec może znacznemu pogłębieniu się procesu niedostosowania (Wysocka, 2008) poprzez zastosowanie odpowiednich i odpowiednio wczesnych oddziaływań resocjalizacyjnych.

W zaistniałych sytuacjach kluczowe jest podjęcie szybkich i efektywnych działań zapobiegających eskalacji zaburzeniom rozwojowym i w społecznym funkcjonowaniu uczniów. Jednym z rozwiązań jest kierowanie nieletnich do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Placówki te, w zakresie swej działalności, odpowiedzialne są za wypracowanie

zindywidualizowanego systemu wsparcia dla dziecka i jego rodziny (Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, preambuła, Dz.U. 2022 poz. 1700). W młodzieżowych ośrodkach wychowawczych organizowane są szkoły specjalne o dwóch poziomach edukacji: podstawowym i ponadpodstawowym. Ich organizacja i program pracy dydaktyczno-wychowawczej uwzględniają poziom intelektualny i społeczny niedojrzałości podopiecznych. Szkoły te zorientowane są na wyrównywanie bardzo dużych braków edukacyjnych, ale także na pracę terapeutyczno-wychowawczą z uwagi na zaburzenia w zachowaniu dzieci i młodzieży. Na podstawie art. 15 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 roku młodzieżowe ośrodki wychowawcze w organizowaniu procesu wychowawczo-resocjalizacyjnego i dydaktycznego powinny się podejmować w swojej pracy następujących zadań: organizowanie wychowankom zajęć dydaktycznych, terapeutycznych, profilaktyczno-wychowawczych i resocjalizacyjnych umożliwiających nabywanie umiejętności życiowych ułatwiających prawidłowe funkcjonowanie w środowisku rodzinnym i społecznym; pomaganie w planowaniu kariery edukacyjnej i zawodowej, z uwzględnieniem możliwości i zainteresowań wychowanków; udzielanie pomocy rodzicom (prawnym opiekunom) w zakresie doskonalenia umiejętności niezbędnych we wspieraniu rozwoju dzieci i młodzieży, w szczególności w zakresie rozwijania potencjalnych możliwości oraz unikania zachowań ryzykownych (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 roku w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach, Dz.U. z 2010 r. Nr 228, poz. 1489, art. 4 ust. 1 pkt 1, 5, 6, art. 5 ust. 2 pkt 7.). Młodzieżowy ośrodek wychowawczy umożliwia nieletnim udział w indywidualnych i grupowych zajęciach specjalistycznych w zakresie terapii, zajęciach psychoedukacyjnych, rewalidacyjnych, socjoterapeutycznych, profilaktyki społecznej i resocjalizacji.

Zaburzenia w zachowaniu, niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży są zjawiskami na stałe obecnymi w przestrzeni społecznej, a zwłaszcza w systemie oświaty.

Operacjonalizacja tego zjawiska w środowisku szkolnym najczęściej odnosi się do płaszczyzny metodycznej i prawno-organizacyjnej oraz diagnostycznej. W niniejszym artykule uwaga skupiona została na ostatnią z wymienionych płaszczyzn, diagnostyczną a w szczególności uwarunkowania środowiskowe analizowane w obszarze środowiska rodzinnego.

2. Współczesne korelaty niedostosowania społecznego młodzieży

W ostatnich latach odnotowujemy sporo, skumulowanych w krótkim czasie, niebezpiecznych społecznie zjawisk, kryzysów humanitarnych, takich jak konflikty militarne, związaną z tym wzmożoną emigrację ofiar wojennych konfliktów, wszechogarniający kryzys ekonomiczny, światową inflację, czy destrukcyjne efekty izolacji społecznej dzieci i młodzieży szkolnej w wyniku kilkuletniej pandemii Covid-19. Ostatnie podobne zjawiska w naszym środkowoeuropejskim kręgu kulturowym, miało miejsce na przełomie czterdziestolecia XX wieku w Polsce.

Rodziny o niskim statusie ekonomicznym, w czasie pandemii Covid-19, będące w okresie izolacji a zarazem borykające się z codziennymi problemami egzystencjalnymi i ubóstwem, stały się nadmiernie narażone na dysfunkcjonalność. Brak należytego wsparcia ze strony służb społecznych, izolacja rodziny problemowej wykazującej znamiona dysfunkcjonalności, natężenia czynników ryzykownych, od kontaktu i wsparcia społecznego ze strony specjalistów pomocy społecznej stało się znamienne w skutkach (Substance Abuse & Mental Health Services Administration, 2020; The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, 2020; WHO Global, 2020). W efekcie zaniechania działań pomocowych, socjalnych, ze

szczególnym uwzględnieniem terapii pedagogicznej dla ofiar różnego rodzaju zaniedbań, negatywizmu szkolnego, ofiar przemocy domowej, dzieci potrzebujących wsparcia społecznego, eskalował problem wykluczenia społecznego wśród dzieci i młodzieży zagrożonych niedostosowaniem. Obecne badania (Pyżalski, 2021) nad skutkami izolacji społecznej wskazują na wzrost przemocy domowej, cyberprzestępstw kreowanych głównie przez młodzież oraz uzależnienia od środków psychoaktywnych, urazy i zaburzenia psychiczne dzieci i młodzieży szkolnej. Zaburzenia psychiczne dzieci i młodzieży wynikają między innymi z ich dotychczasowych zaburzeń socjalizacyjnych połączonych z ograniczeniem kontaktów społecznych, oraz brakiem możliwości integracji młodzieży z grupą rówieśniczą w czasie izolacji społecznej w okresie pandemii Covid-19.

Problem w zrozumieniu obecnego, bardzo skomplikowanego zjawiska niedostosowania społecznego nieletnich uwarunkowanych zróżnicowanymi społecznie zjawiskami ryzykownymi wynikać może ze skumulowania niekorzystnych czynników kryzysów humanitarnych, wpływających w skali makrosocjalnej na anomie aksjologiczną, kryzys rodziny, wartości egzystencjalnych, alienacji społecznej i utraty poczucia bezpieczeństwa.

Warty odnotowania jest kontekst konfliktu militarnego, w obszarze Europy Wschodniej i wynikającej z tego imigracji ludności ukraińskiej do Polski. W polskich placówkach oświatowych i innych większych skupiskach młodzieży, mamy do czynienia z integracją dzieci i młodzieży pochodzących z innych kręgów kulturowych, będących ofiarami konfliktów militarnych. Są to uczniowie posługujący się często językami innymi niż używane w kraju ich przyjmującym. Nierzadko nieletni ci, będąc świadkami lub ofiarami różnego rodzaju problemów egzystencjalnych w przeszłości, noszą w sobie niemały bagaż doświadczeń nacechowany urazami psychicznymi lub frustracjami. Sytuacja ta osobista w korelacji z nowymi oczekiwaniami społecznymi, sposobami pełnienia ról społecznych, w nowej otaczającej ich rzeczywistości dodatkowo wzmacniać może

problemy ze społeczną asymilacją i akceptacją, dostosowaniem społecznym. Obraz ten komplikować mogą także czynniki ryzyka – wykluczenia społecznego spowodowanego ewentualnym brakiem akceptacji ze strony środowiska rówieśniczego kraju imigracji. Nowe środowisko w niewłaściwy i nader niebezpieczny sposób może w wyniku niezrozumienia i braku tolerancji powodować eskalację nowych konfliktów i poczucia odrzucenia wśród dzieci imigrantów. W dalszej konsekwencji łączyć się to może z procesem stygmatyzacji tych nieletnich, w nowym środowisku rówieśniczym, co niewątpliwie, zdaniem wielu badaczy problematyki diagnostyki niedostosowania społecznego nieletnich, wzmacnia proces deprywacji jednostki, jej poczucia alienacji, co w konsekwencji prowadzi do postaw antagonistyczno-destruktywnych i innych dewiacji społecznych.

W związku z ostatnią, bezprecedensową falą uchodźstwa ludności Ukrainy do Polski niezwykle interesujący wydaje się problem zaistnienia zjawiska parentyfikacji wielce prawdopodobny do wystąpienia w rodzinach uchodźczych. Polega on na odwróceniu ról dziecko-rodzic, rodzic-dziecko. Sytuacja wzmożonej konieczności troszczenia się o siebie wzajemnie, jaka zaistnieć może w chwili zagrożenia militarnego czy rozpadu rodziny, może prowadzić do zatarcia granic kompetencyjnych, ról w rodzinie (Minuchin, 1974). Warto tu zaznaczyć, że podobnemu zjawisku podlegać może każda rodzina dysfunkcyjna, w wyniku rozpadu naturalnej jej struktury. W sytuacji zagrożenia w obrębie systemu rodzinnego naturalnym staje się mechanizm zabezpieczający poszczególnych jego członków przed negatywnymi konsekwencjami tragedii. Jedną z konsekwencji bywa zjawisko parentyfikacji, czyli odwrócenia ról w układzie rodzinnym, gdy dzieci wchodzi w rolę dorosłych członków rodziny.

Problem parentyfikacji dotyczyć może każdej rodziny będącej w kryzysie egzystencjalnym. Mamy z nim do czynienia w przypadku rozpadu rodziny, rozwodu, śmierci rodzica. Sytuacja migrujących do Polski rodzin

ukraińskich staje się w tych analizach okazją do pochylenia się nad zjawiskiem parentyfikacji w sensie ogólnym. Gdy dochodzi do zmiany w zakresie jakiegoś elementu (np. nieobecność ojca lub matki w wyniku śmierci lub rozstania czy porzucenia rodziny), konsekwencją są zmiany zachodzące w obrębie całego systemu (Bradshaw, 1994). Do zaburzeń systemu rodzinnego dochodzi między innymi wówczas, gdy członkowie przejmują role zarezerwowane dla innych (np. rodzic w rolach dziecięcych, dziecko w rolach opiekuna). Salvador Minuchin określał taką rodzinę mianem „splątanej”, „uwikłanej” (*enmeshed family*). Autor ten zwracał uwagę na proces konwersji ról w rodzinie, widziany jako wypełnianie odpowiedzialnych zadań przez dzieci lub wycofywanie się rodzica z zadań opiekuńczych czy wychowawczych, prowadzący nawet do wykorzystywania dzieci do nadmiernie odpowiedzialnych zadań, wywierania na nich presji, jak utrzymanie rodziny, czy wychowywanie młodszego rodzeństwa.

Według psychologów parentyfikacja obecna jest w życiu każdego dziecka. Niemniej jednak istnieje cienka granica pomiędzy zdrowym, uczącym empatii, odpowiedzialności (Ungar, Theron i Didkowsky, 2011) a destrukcyjnym wymiarem zjawiska, zaburzającym funkcjonowanie i dalszy rozwój, utożsamiany z przemocą psychiczną i wykorzystywaniem dziecka. Mowa tu o wywieraniu presji na dziecku w celu zmuszania do zarobkowania i utrzymania rodziny, czy opieki nad młodszym rodzeństwem, nawet kosztem jego naturalnych potrzeb rozwoju (Chojnacka, 2018). Można tu nawiązać do niewłaściwej postawy rodzicielskiej, która w klasyfikacji Marii Ziemskiej (1969) nosi miano nadmiernie wymagającej, obciążającej. Bardzo często takie obciążenie dziecka przekracza jego możliwości radzenia sobie, czego konsekwencją może być niska samoocena, poczucie winy oraz problemy w relacjach interpersonalnych (Earley i Cushway, 2002) prowadzące do zaburzenia procesu adaptacji środowiskowej, niedostosowania społecznego.

3. Negatywne postawy rodzicielskie predykatorem dysfunkcyjności rodzin wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych

Zjawisko zaburzenia w wypełnianiu przez rodzinę jej podstawowych funkcji jest wieloaspektowe i nie daje się wyjaśnić jednym uniwersalnym czynnikiem. Wpływ na to wywiera szereg środowiskowych determinantów życia rodzinnego, m.in.: konsumpcjonizm, anomia aksjologiczna, zaburzenia i sprzeczności w koncepcjach wychowania (Pospiszyl, 2009). Nie jest to miejsce, aby szczegółowo rozpisywać się na temat makrospołecznych determinantów dysfunkcyjności i patologizacji struktury rodziny. Jednakże na potrzeby rozważań w niniejszym artykule należy wspomnieć o samych rodzajach dysfunkcyjności rodziny i patologizacji struktury rodziny, będących jedną z przyczyn niedostosowania społecznego objętej badaniami młodzieży, kierowanej do młodzieżowych ośrodków wychowawczych, będących adresatami oddziaływań resocjalizacyjnych.

Rodzina dysfunkcyjna to rodzina, w której życie społeczne jest regulowane przez zbiór powszechnie odrzuconych wartości, norm i wzorców zachowań stanowiących przedmiot transmisji międzypokoleniowej w toku procesów socjalizacyjnych, przyczyniając się tym samym do pogłębiania nieprzystosowania społecznego dzieci w tym uczestniczących oraz zaburzenia wszystkich relacji i komunikacji grupowej (Cudak, 2011). Przejawem dysfunkcyjności rodziny są negatywne postawy rodzicielskie: autorytarna, liberalna, chroniąca niekonsekwentna – prowadzą do osłabienia lub zerwania więzi dzieci z rodzicami. W wyniku tego drastycznie zwiększa się prawdopodobieństwo dochodzenia wśród dzieci do antyspołecznych zaburzeń zachowania i zaburzeń emocjonalnych, uzależnień od substancji psychoaktywnych czy kontaktów z subkulturami (Cudak, 2011).

Ujmując rodzinę jako system, trzeba zaznaczyć, iż dysfunkcyjność w obrębie jednego jej elementu przenosi się na wszystkie inne,

dlatego należy rozstrzygnąć czy zaburzenia dziecka są wynikiem dysfunkcyjności rodziny (np. uzależnienie dziecka jako skutek wadliwości systemu rodzinnego), czy dziecko jest tu elementem „zaburzającym” (np. wadliwość systemu rodzinnego jako skutek uzależnienia dziecka), z uwzględnieniem sprzężeń zwrotnych w tym zakresie, a więc cyrkularnego rozwoju zaburzającego funkcjonowanie rodziny jak systemu (Rogala-Oblękowska 2002).

Z moich obserwacji oraz dotychczasowych badań wynika, że nieletni umieszczani w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych pochodzą z tzw. „trudnego” środowiska, czyli żyją w trudnych warunkach. Są to zatem dzieci z tak zwanego „marginesu społecznego”, dzieci o niskim statusie materialnym, o niskim poziomie wykształcenia rodziców, dzieci z rodzin bezrobotnych, dzieci z rodzin o cechach patologicznych, alkoholowych, trudniących się prostytutką, rodzin z przemocą oraz dzieci ze środowisk niewydolnych wychowawczo, w których rodzice w sposób niedostateczny wywiązują się z funkcji opiekuńczych i wychowawczych.

Podopieczni młodzieżowych ośrodków wychowawczych to dzieci i młodzież, których zasoby, kompetencje społeczne są bardzo ubogie, mało zróżnicowane lub nieprawidłowe. Pomoc takiemu dziecku będzie polegała na pracy z samym dzieckiem, w toku której pogłębiamy jego wiedzę, modyfikujemy umiejętności, które już posiada lub kształtujemy nowe, wyposażamy je w różne kompetencje.

Inną grupę stanowią wychowankowie w dwóch sytuacjach. Po pierwsze w sytuacji, kiedy wymagania ze strony otoczenia, rodziny, dotychczasowej szkoły były za wysokie, co do możliwości poradzenia sobie z nimi przez dziecko. Wymagania, o których tu mowa, najczęściej są wieloznaczne, mało jasne, sztywne, mało konkretne, zbyt rozbudowane. Zdarza się, iż wymagały użycia, stosowania przez dziecko umiejętności, których jeszcze nie posiadało. Takie postawy opiekunów, wychowawców mają charakter nadmiernie wymagający.

Zdarzało się również tak, że wymagania stawiane ze strony otoczenia wobec tej grupy nieletnich były znacznie poniżej ich możliwości. Oznacza to, że otoczenie nie stymulowało rozwoju dziecka, nie stawiało mu wyzwań, nie mobilizowało do wysiłku. Są to postawy nadmiernie chroniące dziecko, które powodować może opóźnienie dojrzałości społecznej dziecka.

Przejawem dysfunkcji rodziny są m.in. negatywne postawy rodzicielskie: autorytarna, liberalna, chroniąca, niekonsekwentna – prowadzą do osłabienia lub zerwania więzi dzieci z rodzicami. W wyniku tego drastycznie zwiększa się prawdopodobieństwo dochodzenia wśród dzieci do antyspołecznych zaburzeń zachowania i zaburzeń emocjonalnych, uzależnień od substancji psychoaktywnych czy kontaktów z subkulturami (Cudak, 2011-).

Inne określenia spotykane w literaturze i badaniach nad dysfunkcjonalnością, jak stwierdza Nowakowski (2005) to *rodzina niewydolna wychowawczo*, *rodzina patologiczna* czy *rodzina z problemami*. Do uwarunkowań dysfunkcjonalności rodziny zalicza się na ogół trudne warunki społeczno-ekonomiczne; niskie kompetencje rodzicielskie; zaburzoną strukturę rodziny (Bednarski, 2012).

Na potrzeby analiz przejawów dysfunkcjonalności rodzin badanych nieletnich, przyjąłem w niniejszych badaniach za Marią Ziemską (1969) negatywne/niewłaściwe postawy rodzicielskie. Pojęcie jakie w psychologii społecznej stanowią postawy rodzicielskie jest swoistą odpowiedzią naszych czasów na zapotrzebowanie wynikające z naturalnej potrzeby rozumienia wpływu jaki niesie ze sobą określone wychowanie. Idąc za Marią Ziemską, pojęcie to kieruje (...) uwagę na rodzinne tło kształtowania się osobowości. Autorka, w ramach analizy negatywnych postaw rodzicielskich, wyróżniła między innymi **postawę unikającą**. Cechuje ją ubóstwo uczuć lub wręcz obojętność uczuciowa rodziców względem dziecka. Można tu wyróżnić następujące przejawy: zaniedbanie dziecka w obszarze emocjonalnym lub/i materialnym. Kolejna niewłaściwa

postawa rodzicielska w klasyfikacji Autorki to **postawa odtrącająca**. Występuje przy nadmiernym dystansie uczuciowym i dominacji rodziców. Dziecko jest odbierane jako ciężar, opieka nad nim wzbudza niechęć rodziców. Na potrzeby niniejszych badań wyodrębniłem tu dystans emocjonalny, oziębłość, prowadzące do jawnego krytycyzmu połączonego z przemocą werbalną lub fizyczną.

Natomiast **postawa nadmiernie wymagająca** jest to typ, który tworzy się w wyniku nadmiernego skoncentrowania się na dziecku oraz przejawu dominacji rodziców w postępowaniu z nim. Przy takiej postawie rodzice starają się zwykle zmusić dziecko, aby dostosowało się do wytworzonego przez nich wzoru, bez liczenia się z jego indywidualnymi cechami i możliwościami. W niniejszych badaniach wyodrębniłem tu takie przejawy, jak: wymagania nieadekwatne do wieku dziecka i jego możliwości oraz zjawisko parentyfikacji a także wymagania niezrozumiałe dla dziecka. Ostatnia z omawianych tu postaw rodzicielskich to **postawa nadmiernie chroniąca**. W tym wypadku również rodzice nadmiernie koncentrują się na dziecku, jednakże ich podejście jest bezkrytyczne, rodzice uważają swoje dziecko wręcz za wzór doskonałości. Ulegają mu całkowicie, tolerują i usprawiedliwiają wszelkie jego wybryki i kaprysy. Pozwalają mu panować nad sobą i całą rodziną. Przejawami jakie wyznaczyłem w identyfikacji tej postawy stały się: bezkrytycyzm i postawa ubezwłasnowolniająca.

Przy niewłaściwych postawach rodziców nie może się rozwinąć realistyczna ocena samego siebie, dziecko nie może zdobyć samowiedzy, samoregulacji (self-reg), nie wie, w czym jest dobre i jakie ma niedostatki. Ocena realistyczna umożliwia akceptację samego siebie mimo istniejących braków, niedostatków czy wad, co oczywiście nie wyklucza korygowania ich w miarę możliwości. Są jednak pewne właściwości, których zmienić nie można, trzeba się zatem z nimi pogodzić, zaakceptować je. I to właśnie mogą ułatwić dziecku rodzice o właściwych postawach rodzicielskich.

4. Problematyka badawcza

Na potrzeby niniejszego artykułu dokonałem analizy dokumentów wychowanków Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych. Badania obejmowały obszar zaburzeń funkcjonowania rodziny nieletnich. Szukałem odpowiedzi na pytanie: Jaki odsetek badanej populacji rodzin wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych dotyczą następujące postawy rodzicielskie: unikająca, odtrącająca, nadmiernie wymagająca, nadmiernie chroniąca? Badania objęły 106 rodzin wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Wielkich Drogach oraz w Krakowie-Witkowicach, na przestrzeni lat 2020-2022. Badania przeprowadziłem w styczniu 2023 roku.

Powyższych informacji szukałem, badając indywidualne karty wychowanka, indywidualne plany edukacyjno-terapeutyczne sporządzane przez psychologa w zakresie diagnozy psychologiczno-pedagogiczno-psychiatrycznej. Informacje te uzupełniane były analizą opinii sądowych, opinii poradni psychologiczno-pedagogicznych, treści orzeczeń o potrzebie kształcenia specjalnego oraz wywiadów środowiskowych, wywiadów kuratorskich zawartych w aktach osobowych badanych nieletnich. Zastosowałem tu zatem analizę dokumentów. Badania dotyczyły nieletnich umieszczanych w powyższych ośrodkach w latach 2020-2022. Wyniki badań uzupełniałem bieżącą obserwacją pedagogiczną poszczególnych postaw rodzicielskich, jaką mam okazję prowadzić w mojej praktyce wychowawczej w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.

Próbując przybliżyć profil niedostosowania społecznego wychowanków ośrodków wychowawczych, należy nadmienić, że są sprawcami czynów karalnych, wykazują zaburzenia zachowania oraz legitymują się stosowaniem środków uzależniających (Wysocka, 2008-). Czyny karalne, jakie mają na sumieniu, stanowią bezprawne sposoby pozyskiwania dóbr materialnych celem ich przywłaszczenia (kradzieże, włamania, rozboje – stanowią 56% wszystkich czynów karalnych). Drugi obszar stanowią

patogenne formy wyładowywania agresji przez nieletnich, skierowanej przeciwko drugiemu człowiekowi (pobicia, wymuszenia, groźby karalne, niszczenie mienia– 37% wszystkich czynów karalnych) (Kranc, 2014).

5. Doniesienia z badań nad zaburzeniami funkcjonowania rodziny objętych badaniami wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych

W niniejszych badaniach charakteryzujących problematykę rodziny nieletnich umieszczanych w młodzieżowym ośrodku wychowawczym przebadano różne aspekty dysfunkcjonalności rodziny. Wyniki badań połączyłem z obserwacją zachowania rodzicielskiego prowadzoną przeze mnie na bieżąco w mojej codziennej praktyce wychowawczej.

Tabela 1. Przejawy dysfunkcjonalności rodzin badanych wychowanków

Niewłaściwe postawy rodzicielskie	Przejawy niewłaściwych postaw rodzicielskich	Ilość przypadków	Ilość przypadków ogółem	Procent ogółem
Postawa unikająca	Zaniedbanie materialne	8	32	30%
	Zaniedbanie emocjonalne	24		
Postawa odtrącająca	Dystans emocjonalny, przemoc psychiczna	13	44	42%
	Jawny krytycyzm i przemoc fizyczna	31		
Postawa nadmiernie wymagająca	Wymagania nieadekwatne, parentyfikacja	9	25	24%
	Wymagania niezrozumiałe	13		
Postawa nadmiernie chroniąca	Postawa bezkrytyczna	3	5	4%
	Postawa ubezwłasnowolniająca	2		

W 30% przypadków badanych rodzin nieletnich występuje problematyczna postawa rodzicielska – unikająca. Analizując tę postawę, obserwuję wśród tej grupy opiekunów beztroskę w kwestiach opiekuńczych posuniętą czasami do braku poczucia odpowiedzialności za życie dziecka. Postawa ta charakteryzuje się ignorowaniem potrzeb dziecka, zaniedbywaniem go pod różnymi względami, zarówno jego potrzeb uczuciowych, jak i materialnych (Ziemska, 1986). Nierzadko rodzice ci borykają się z własnymi osobistymi problemami, z którymi uporać się nie potrafią, bądź w znacznym stopniu zaabsorbowani są sprawami zawodowymi. Przekłada się to na ubogie więzi emocjonalne w relacji rodzic-dziecko oraz brak konsekwencji w stawianiu wymagań i przestrzegania ich wykonania.

Aż w 42% przypadków odnotowano występowanie postawy odtrącającej. Badani rodzice jawnie demonstrowują negatywne uczucia wobec dziecka, dają mu do zrozumienia, że nie jest akceptowane, otwarcie je krytykują. Niestety rodzice przyjmujący tę postawę legitymują się przemocą psychiczną, fizyczną wobec dzieci. Możemy mówić tu o dystansie emocjonalnym lub nieobecności faktyczną, fizyczną rodziców w życiu dziecka (Ziemska, 1986). Wymagania stawiane dziecku są wygórowane, połączone z wymaganiem dyscypliny i podporządkowania się dziecku wszelkim nakazom. Prowadzi to do lęku wśród dzieci i obniżenia poczucia własnej wartości i poczucia sprawstwa. Ewentualne błędy dziecka, jego niedociągnięcia w codziennym życiu interpretowane są nadmiarowo, wyolbrzymiane przez opiekunów, zaś ewentualne sukcesy „przemilczane” i niezauważane. Postawa taka prowadzi może do agresywności wśród dzieci, kłamstwa i nieposłuszeństwa. Dziecko funkcjonujące w takim klimacie postrzegać może otaczającą go rzeczywistość jako wrogą i zagrażającą mu.

Rodzice wykazujący postawę nadmiernie wymagającą stanowią 24% przypadków badanych rodzin wychowanków. Rodzice reprezentujący tę grupę stawiają dziecku zbyt wysokie wymagania, nieadekwatne do

możliwości, umiejętności lub zainteresowań dziecka. W wyniku tego dziecko czuje początkowo ogromną presję, która przeradza się w niskie poczucie własnej wartości a w efekcie tego prowadzi do zniechęcenia w podejmowaniu wysiłku rozwojowego w pracy nad sobą. Dziecko nabiera awersji do działań edukacyjnych. Szuka zainteresowań opartych na zaspakajaniu jedynie doraźnych przyjemności, zaspakajania swoich popędów czy potrzeb niekoniecznie związanych z twórczością i samorealizacją. Bywa też tak, że dziecko wpada w apatię, agresję, bunt, nadpobudliwość nerwową, załamanie, zamknięcie się dziecka w sobie i niewiarę we własne siły (Ziemska, 1986).

Natomiast 4% badanych rodzin wykazuje w sferze opiekuńczo-wychowawczej postawę nadmiernie chroniącą. Charakteryzuje się ona przesadną opiekuńczością, nadopiekuńczością. Najczęściej wynika ona z różnego rodzaju stanów lękowych przeżywanych wśród rodziców. Efektem przyjmowania tej postawy w życiu dziecka jest zahamowanie potrzeby samodzielności, niezaradność a nawet opóźnienie dojrzałości społecznej (Ziemska, 1986). W zakresie niedostosowania społecznego istotny staje się wśród tych dzieci brak wykształconych hamulców powstrzymujących go od działań ryzykownych, autodestrukcyjnych prowadzących m.in. do uzależnień. Rówieśnicy często piętnują te dzieci, poprzez wyśmiewanie ich czy odrzucenie. W efekcie tego pojawia się mechanizm świadomego angażowania się w zachowania destrukcyjne w odwecie za brak akceptacji ze strony rówieśników.

6. Podsumowanie

Skala i rozmiar zjawiska niedostosowania społecznego wśród młodzieży są trudne do ustalenia ze względu na zmienność i wieloczynnikowe uwarunkowanie. W najnowszej literaturze przedmiotu (m.in. Konopczyński,

2014; Opora, 2009; Siemionow, 2011) można znaleźć dane potwierdzające, że niedostosowanie społeczne młodzieży to istotny problem społeczny, utrzymujący się na wysokim poziomie w rozumieniu ilości dokonywanych czynów zabronionych, o zmieniających się jego przejawach, zależnych czynników m.in. ekonomicznych i kulturowych. Z drugiej strony, analizując zjawisko niedostosowania społecznego wśród nieletnich, nie wystarcza już tylko powoływanie się na statystyki policyjne wskazujące na dużą dynamikę omawianego zjawiska, ale również na dane prezentujące wzrost przestępczości o charakterze gwałtownym wśród nieletnich, wzrost tendencji do uzależnień od środków psychoaktywnych oraz obniżający się wiek sprawców czynów zabronionych.

Analizując częstotliwość negatywnych postaw rodzicielskich wobec młodzieży niedostosowanej społecznie, prym wiodą postawy unikająca i odtrącająca. Jednakże niemały odsetek, bo 28% przypadków badanych rodzin, legitymuje się postawą nadmiernie wymagającą i nadmiernie chroniącą. Wszystkie z analizowanych postaw stanowią poważne źródło uwarunkowań niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży. Pojawia się zatem pytanie, które z negatywnych postaw rodzicielskich są najbardziej dotkliwe, destrukcyjne w skutkach wobec dziecka? Czy można mówić o znaczących różnicach w destrukcyjnych konsekwencjach funkcjonowania różnych negatywnych postaw rodzicielskich w życiu dziecka? Czy postawy nadmiernie chroniąca i nadmiernie wymagająca, pomimo mniejszej ich częstotliwości wśród rodzin dysfunkcyjnych, nie stanowią (jakościowo) bardziej dotkliwego efektu w destrukcji osobowości dziecka niż dwie pozostałe postawy? Pytania te otwierają kolejny obszar badań i dyskursu nad analizą dysfunkcyjności rodzin i korelatów niedostosowania społecznego współczesnej młodzieży.

Praca z rodziną dysfunkcyjną wymaga stosowania specyficznych oddziaływań. Eliminowanie zaburzeń systemu rodzinnego, korygowanie dezorganizacji w zakresie pełnienia ról rodzinnych (matki, ojca, dziecka,

wujka, babci i inne) wymaga specjalistycznej pomocy psychologiczno-pedagogicznej, pracy socjalnej, kurateli sądowej. Pomoc ta winna być skierowana zarówno indywidualnie do poszczególnych osób, jak również do rodziny jako całości systemu (Pyżlak 2013). Warunkiem powodzenia wszelkich oddziaływań pomocowych jest wola współpracy ze strony rodziny i motywacja do podejmowania trudu rekonstrukcji systemu rodzinnego. Oddziaływania ponadto winny być maksymalnie zindywidualizowane czyli adekwatne do istniejących potrzeb, jak również – dostosowane do możliwości psychospołecznych adresatów (Kranc, 2014).

Coraz częściej w literaturze spotykamy się z zaleceniami, iż niezbędna w działaniach naprawczych skierowanych do rodziny dysfunkcyjnej jest psychoprophylaktyka (Szymańska, 1999). Są to działania, w których wykorzystuje się mechanizmy, metody i środki psychologiczne w celu wspierania prawidłowego rozwoju i zapobiegania zaburzeniom człowieka (niedostosowania społecznego czy wykluczenia) w jego funkcjonowaniu fizycznym, psychicznym i społecznym. W zależności od stopnia prowadzonej profilaktyki i terapii ma ona zawsze na celu przeciwdziałanie depriwacji społecznej, minimalizowanie problemów dotyczących dysfunkcji wśród dzieci i młodzieży oraz podjęcie działań umożliwiających powrót do normalnego życia w społeczeństwie.

Mając na uwadze współczesne tendencje w organizacji procesu wychowawczo-resocjalizacyjnego i dydaktycznego, na młodzieżowe ośrodki wychowawcze nałożone zostały szczególne obowiązki. Placówki te mają w kompetencji wspomagać rodziców w funkcjach wychowawczych i edukacyjnych poprzez organizowanie konsultacji, rozmów pedagogizujących. Zadania młodzieżowych ośrodków wychowawczych skupiają się bowiem na udzielaniu pomocy rodzicom (prawnym opiekunom) w zakresie doskonalenia umiejętności niezbędnych we wspieraniu rozwoju dzieci i młodzieży, w szczególności w zakresie rozwijania potencjalnych możliwości oraz unikania zachowań ryzykownych.

Bibliografia

- Bednarski, H. (2012). Przemoc w rodzinie jako przykład dysfunkcjonalności rodziny. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 13(1/2), 139.
- Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*. Warszawa: Wydawnictwo Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Chojnacka, B. (2018). *Biografia dorosłego dziecka – doświadczenie parentyfikacji i jej konsekwencje*. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytet Szczeciński.
- Cudak, H. (2011). Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze. *Pedagogika Rodziny*, 1(2), 8-9.
- Earley, L., Cushway, D.J. (2002). The Parentified Child. *Clinical Child Psychology & Psychiatry*, 7(2), 163-178.
- Kawula, S. (2005). Pedagogiczna typologia rodzin. W: S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki* (s. 181-184). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Konopczyński, M. (2014). Twórcza resocjalizacja. Zarys koncepcji rozwijania potencjałów. *Resocjalizacja Polska*, 7, 13–28.
- Kopczak-Wirga, A., Kasperska-Kurzawa, K. (2022). Przejawy zjawiska parentyfikacji wśród dzieci ukraińskich na skutek migracji i uchodźstwa. *Roczniki Nauk Społecznych*, 14(50), 124.
- Kranc, M. (2014). Metodyka resocjalizacji w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. W: I. Bieńkowska, I. Fajfer-Kruczek (red.), *Resocjalizacja, probacja. Praca penitencjarna* (tom 1, s. 138-147). Cieszyn: Wydawnictwo Arka.
- Kranc, M. (2018). *Metodyka procesu resocjalizacji w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*. Kraków: Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Makowski, A. (1994). *Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja*. Warszawa: PWN.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nowakowski, P.T. (2005). Rozważania o rodzinie funkcjonalnej i dysfunkcjonalnej. *Cywilizacja. O nauce, moralności, sztuce i religii*, 13, 44-51.
- Opora, R. (2019). *Terapia grupowa w resocjalizacji osób niedostosowanych społecznie*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Pospiszyl, I. (2009). *Patologie społeczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Pyżalski, J. (red.). (2002). *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*. Warszawa: Wydawnictwo EduAkcja. Pobrano z: <https://zdalnie.edu-akcja.pl>.
- Pyżlak, G. (2013). Rodzina dysfunkcjonalna i formy jej pomocy. *Perspectiva. Legendarne studia teologiczno-historyczne*, 1(22), 118-130.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 roku w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych

- oraz niedostosowanych społecznie w specjalnych przedszkolach, szkołach i oddziałach oraz w ośrodkach, Dz.U. z 2010 r. Nr 228, poz. 1489, art. 4 ust. 1 pkt 1, 5, 6, art. 5 ust. 2 pkt 7.
- Rogała-Obłękowska, J. (2002). *Narkoman w rodzinie. Wskazania do terapii*. Warszawa: Wydawnictwo Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Siemionow, J. (2011). *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Stanik, J.M. (2008). Diagnozowanie niedostosowania społecznego i asocjalności. W: B. Urban (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna* (s. 184). Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Stanowski, A. (1983). Dysfunkcja. W: R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz (red.), *Encyklopedia katolicka* (tom 4, s. 438-439). Lublin: Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Substance Abuse & Mental Health Services Administration. (2020). Pobrano z <https://www.hhs.gov/sites/default/files/fy2020-samhsa-operating-plan.pdf>
- Szymańska, J. (1997). Diagnoza i wczesna pomoc dla dzieci i młodzieży zagrożonej uzależnieniem – w warunkach poradni oświatowej. W: B. Kamińska-Buško (red.), *Zapobieganie uzależnieniom uczniów* (s. 14-54). Warszawa: Wydawnictwo CMPPP.
- Śledzianowski, J. (1991). *Alkoholizm i inne zjawiska patologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Michalineum.
- The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action (2020). Pobrano z <https://alliancecpha.org/en>
- Ungar, M., Theron, L., Didkowsky, N. (2011). Adolescents 'Precocious and Developmentally Appropriate Contributions to Their Families' Well-Being and Resilience in Five Countries, *Family Relations*, 60(2), 231-246.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz. U. 2022 poz. 1700.
- Wysocka, E. (2008). *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*. Warszawa: Wydawnictwo: PWN.
- Ziemska, M. (1969). *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Ziemska, M. (1986). *Rodzina i dziecko*. Warszawa: Wydawnictwo: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.